

Mikkel Rytter, Sara Lei Sparre, Abir M. Ismail og
Anika Liversage

Hvis du kun har en hammer, ligner alt et søm

Replik til essay "Omsorg og social kontrol: paragraf 94-ordningen under behandling

Det er naturligvis dejligt med læsere, når et forskningsprojekt munder ud i en bog som "Minoritetsældre og selvudpegede hjælpere: Kommunal velfærd og omsorg i forandring" (Rytter, Sparre, Ismail og Liversage 2021), der kaster lys over et i dansk sammenhæng hidtil ubeskrevet område – nemlig indvandrer- og flygtningefamiliers strategier i forhold til ældreomsorg. Men i stedet for at forholde sig til bogens problemstilling om omsorgsarbejde og ældrepleje, så læser Bo Wagner Sørensen og Sofie Danneskiold-Samsø vores studie ind i deres egen dagsorden om "social kontrol" og "patriarkalsk samhørighed" i muslimske familier. Sørensen og Danneskiold-Samsø indleder deres essay med det retoriske spørgsmål: "Fastholder omsorgsarbejde etniske minoritetskvinder i hjemmet?" og følger op med: "Vi undrer os over, at forskningsprojektet AISHA, der undersøger, hvordan etniske minoritetsfamilier anvender ordningen, ikke stiller og besvarer spørgsmålet". I essayets afslutning fremlægger Sørensen og Danneskiold-Samsø imidlertid deres egentlige ærinde: "Mens forskerne er analytisk kritiske over for den ene slags informanter, nemlig de kommunale visitatorer, er de ikke kritiske over for den anden slags, altså brugerne af § 94 i det hele taget. Er det, fordi den ene slags er systemets repræsentanter, mens den anden slags er etniske minoriteter, der skal beskyttes? Og altså også beskyttes mod en analyse, der retter sig mod intern magtudøvelse og æresrelateret social kontrol?"

Sørensen og Danneskiold-Samsø finder det altså problematisk, at en bog om ældrepleje og forholdet mellem kommuner og minoritetsfamilier ikke diskuterer "social kontrol". Det er lidt som ordsproget "hvis du kun har en hammer, ligner alt et søm". I deres iver for at indpasse vores studie i deres egen

agenda overser eller misforstår Sørensen og Danneskiold-Samsøe imidlertid centrale pointer. Dem vil vi søge at udrede med denne replik. Vi vil tage fat på følgende tre centrale spørgsmål:

1. Er muslimske familier statiske eller dynamiske?
2. I hvor høj grad er "æresrelateret social kontrol" en barriere for beskæftigelse?
3. Hvad sker der i mødet mellem kommunal visitator og selvudpeget hjælper?

Endelig vil vi redegøre for nogle af de mange forandringsspor, som forskningsprojektet bag bogen har afstedkommet. Men allerførst er det på sin plads kort at redegøre for studiet og de metoder, vi har anvendt for at komme hele vejen rundt om problemstillingen.

Metoder og projektdesign

Forskningsprojektet "*Aging Immigrants and Self-appointed Helper Arrangements*" (AISHA) var finansieret af VELUX FONDEN (2017-2021) under deres HUMpraxis-program. Programmet udmærker sig ved at tage afsæt i konkrete problemstillinger i "den virkelige verden" og på den baggrund etablere et forskningssamarbejde mellem forskere og praktikere. I vores tilfælde var udfordringen det stigende antal ældre i Danmark med indvandrer- og flygtningebaggrund. I 2020 var der cirka 27.500 borgere over 65 år fra "ikke-vestlige lande". Ifølge prognoserne vil tallet i 2030 være cirka 59.000 og i 2040 cirka 99.500 (Rytter et al. 2021: 15). Vi ved, at de ældre er der, og at de bliver flere. Vi ved også, at de ikke i nævneværdig grad anvender kommunale eller private plejehjem. I stedet bliver de passet og plejet i hjemmet. Men hvem står for pleje og omsorg af de mange "usynlige" ældre, og hvordan foregår det egentligt?

Vi blev ved et tilfælde opmærksomme på ordningen med "selvudpegede hjælpere". I et tidligere forskningsprojekt interviewede Anika Liversage en række ældre med tyrkisk baggrund og deres familiemedlemmer (Liversage og Jakobsen 2016). Her talte flere positivt om muligheden for at få en § 94-ordning. Den blev omtalt som en mulig løsning på pleje- og omsorgsopgaver i relation til et plejkrævende ældre familiemedlem.

Serviceovens § 94 giver alle ældre borgere mulighed for at få et familiemedlem ansat af kommunen som selvudpeget hjælper til at yde den pleje og omsorg, som de er visiteret til. På landsplan benytter cirka 2.400 ældre borgere dette tilbud. Ordningen er oprindeligt tiltænkt borgere, der af den ene eller anden grund ikke passer ind i den kommunale hjemmepleje. Ordningen er dog i stigende grad populær blandt indvandrer- og flygtningefamilier, der selv ønsker at yde omsorg for plejkrævende ældre familiemedlemmer.

Det bunder blandt andet i kulturelle og religiøse fordringer om selv at tage sig af de ældre og ikke bare sende dem på plejehjem. Men det bunder også i den praktiske udfordring, at en del ældre med indvandrer- og flygtningebaggrund ikke kan begå sig på dansk. Nogle har aldrig lært dansk, andre har gradvist aflært sig sproget, efter de har været væk fra arbejdsmarkedet i en år-række, atter andre har grundet aldringens kognitive svækkelse mistet evnen til at tale andet end deres modersmål. Så når vi i bogen påpeger, at dette ikke er en "etnisk ordening", så er det, fordi den aldrig var tænkt sådan – selvom der er en overvægt af ældre medborgere med minoritetsetnisk baggrund, som anvender den.

Vores projektdesign inkluderede Aarhus og Ishøj Kommuner – begge med en relativt høj andel af borgere med indvandrer- og flygtningebaggrund. De to kommuner supplerede hinanden ved at ligge i henholdsvis Østdanmark og Vestdanmark og være en stor og en mindre kommune. Vi måtte dog hurtigt sande, at der var for få ældre med selvudpegede hjælpere i de to kommuner alene, så vi inkluderede en række andre kommuner landet over.

Projektet havde tre spor med etnografiske familiestudier i henholdsvis dansk-tyrkiske, dansk-pakistanske og dansk-arabiske familier, hvor vi sigtede mod at komme tæt på de konkrete pleje- og omsorgsarrangementer. De tre spor blev varetaget af Anika Liversage, Mikkel Rytter og Abir Ismail. Liversage og Rytter har arbejdet med immigrantfamilier i mere end to årtier (se eksempelvis Rytter 2003, 2013, 2016, 2023; Liversage 2009; Liversage og Jakobsen 2010, 2016). Ismail har selv dansk-arabisk baggrund og er opvokset i Aarhus Vest, hvor hun som en del af projektet lavede sin ph.d.-afhandling (Ismail 2022). Interview og samtaler under vores familiebesøg blev ofte foretaget på tyrkisk, arabisk og urdu – dels af forskerne, hvoraf Liversage taler tyrkisk og Ismail arabisk, dels af en række forskningsassistenter med sproglige kompetencer på tyrkisk, arabisk og urdu. Vi har altså under dataindsamlingen kunnet kommunikere med de ældre og familiemedlemmerne på deres modersmål.

Samtidig med familiestudierne lavede Sara Lei Sparre feltarbejde i den kommunale ældresektor og visitation, hvor hun fulgte de ansattes hverdag, opgaver og arbejdsgange. Hun tog blandt andet en visitatoruddannelse for bedre at kunne forstå sine informanternes arbejdsfelt og professionelle skøn.

For at danne os et overblik over, hvordan § 94 udmøntes i danske kommuner, gennemførte vi en telefonisk survey i de 33 kommuner landet over, der har flest borgere med indvandrer- og flygtningebaggrund. Det gav overblik over, hvor forskelligt ordningen anvendes i landets kommuner.

Vi har løbende været i dialog med praktikere ved workshops afholdt i såvel Øst- og Vestdanmark. Her samlede vi grupper af visitatorer eller selvudpegede hjælpere, præsenterede foreløbige fund fra forskningsprojektet og inviterede dem til at tænke i muligheder og visioner for at styrke ordningen fremadrettet.

Endelig indhentede vi registerdata om levevilkår, boligforhold, økonomi, familieforhold og tidligere tilknytning til arbejdsmarkedet blandt ældre med indvandrer- og flygtningebaggrund i aldersgruppen 65-74 år og sammenlignede dem med majoritetsdanske grupper (se Liversage og Rytter 2022).

Samlet havde AISHA-projektet et ambitiøst metodisk design. Det var en "runddans" (Wadel 1990), hvor forskningsteamet bevægede sig ind og ud af familierne, på tværs af køn og generationer, ud i kommunerne på forskellige niveauer af ældresektoren, fra politisk til praktisk niveau – og tilbage igen. Vi talte med de ældre, de selvudpegede hjælpere, familiemedlemmer, visitatorer og andre medarbejdere og ledere fra diverse kommuner landet over. Vi deltog i møder, samtaler, hjemmebesøg, daglig pleje samt ved diverse familiesammenkomster og begivenheder. I al beskedenhed et komplekst – og i dansk sammenhæng unikt – datasæt, hvor vi hele tiden anskuede problematikkerne fra skiftende positioner og udgangspunkter.

Er muslimske familier statiske eller dynamiske?

En familie kan defineres som en sammenslutning af individer, der har en varig relation og i et eller andet omfang kerer sig om hinanden. Antropologen Michael Jackson påpeger rammende: "Every life crisis involves, in some sense, a crisis of agency" (2007: 206). Det er et alment vilkår, at når et ældre familiemedlem rammes af invaliderende sygdom eller alderdom, så skal det afklares: Hvem gør hvad? Hvem har tid? Hvem har lyst?" Hvem har ret, og hvem har pligt? En del af det at være familie indebærer, at man træder til og er der for hinanden. Mange har givetvis i kortere eller længere perioder selv måttet påtage sig omfattende plejeopgaver i forhold til ældre familiemedlemmer. Det gælder naturligvis også muslimske indvandrere og flygtninge.

Sørensen og Danneskiold-Samsøe mener imidlertid at vide, at familierne er præget af "patriarkalsk samhørighed", hvilket skulle bevirke, at "nogle stemmer vejer tungere end andre, når 'familien vælger'". Ideen om patriarkalsk samhørighed har Sørensen og Danneskiold-Samsøe fra to artikler fra 1990'erne af antropologen Suad Joseph baseret på hendes arbejde i Libanon. Denne patriarkalske samhørighed skulle blandt andet betyde, at "selvet skabes med flydende grænser", og at familien generelt styres og regeres af mænd og ældre personer.

Denne familieforståelse tenderer en "definerende karikatur" (Rytter 2013: 22-24), hvor vi må forstå, at muslimsk-arabiske familier ikke bare er radikalt anderledes, *de* er med deres flydende kollektivistiske selv tilsyneladende også konstitueret som individer og mennesker på en anden måde *os*. Man kan spørge, om Suad Josephs arbejde i Libanon i 1990'erne vitterligt giver den bedste beskrivelse af, hvad der i dag foregår på tværs af køn og generationer i muslimske indvandrer- og flygtningefamilier i Danmark. Hvorfor ikke træk-

ke på nogle af de mange nyere, antropologiske studier af køns- og generationsdynamikker i indvandrer- og flygtningefamilier i Danmark – for eksempel Karen Waltoft, Anja Kublitz, Marianne Holm Pedersen, Kristina Grünberg, Birgitte Romme Larsen, Susanne Bregnbæk, Julie Nynne Bune, Laura Gilliam, Christian Suhr eller Mette-Louise E. Johansen?

Sørensen og Danneskiold-Samsøe abonnerer på en rigid forståelse af familien som institution. Forståelsen tager ikke højde for nyere antropologisk og sociologisk teori, der netop betoner, hvordan familierelationer altid er dynamiske – de er skabt, vedligeholdt og forhandlet gennem praksis over tid (for eksempel Carsten 2000, 2004; Morgan 2011; Mogensen og Olwig 2013; Sahlin 2013). Resultatet bliver desværre, at Sørensen og Danneskiold-Samsøe ikke kan (eller vil?) sætte pris på bogens mange empiriske cases, der udfolder omsorgsarrangementer i al deres kompleksitet over tid, på tværs af køn og generationer. Her er tre eksempler:

Kapitel to i vores bog er dedikeret til at udfolde fire cases, der viser, hvordan aktører inden for de forskellige familier på kryds og tværs vurderer, diskuterer og forhandler, "hvem pilen peger på" i forhold til plejeopgaver. Og ja, det er ofte kvinder – ligesom det er tilfældet i danske majoritetsfamilier. Det hører dog med til historien, at langt de fleste kvinder i bogen forklarer, at de selv har valgt det og ønsker at drage omsorg for deres ældre familiemedlem.

Kapitel syv er dedikeret til en udvidet case om den 86-årige Amne, der passes og plejes af tre generationer i sin familie. Hendes omsorgsarrangement ændres og justeres over tid. Det er Amnes 54-årige datter Faten, der er ansat som selvudpeget hjælper 14 timer om ugen, men reelt modtager Amne omsorg og pleje døgnet rundt fra flere af sine sønner og døtre, deres ægtefæller og deres børn. Kapitlet viser dog også, hvordan Amnes børnebørn, der er født og opvokset i Danmark, undrer sig over deres forældres engagement og ønske om selv at passe den aldrende matriark. De pointerer, at de vil trække mere på den kommunale hjemmepleje i forhold til deres forældre, når den tid kommer (Rytter et al. 2021: 144). Samlet viser familiestudierne en dynamik, en forhandling og en forandring over tid, som hverken kan rummes af Suad Joseph eller Sørensen og Danneskiold-Samsøes statiske forståelse af familien.

Endelig må vi anfægte ideen om, at de ældre generelt skulle styre og kontrollere familiens yngre kvinder. Hovedparten af de ældre, der optræder i bogen, er svage og svækkede og har i mange tilfælde rigeligt at gøre med at holde styr på sig selv. De har brug for hjælp til basale hverdagsaktiviteter – flere er helt eller delvist lammede eller har demens i svær grad. Det forekommer mærkeligt, at det skal fremstilles som suspekt, når medborgere med muslimsk baggrund ønsker at passe deres gamle far, mor, svigerfar eller svigermor.

I hvor høj grad er "æresrelateret social kontrol" en barriere for beskæftigelse?

Sørensen og Danneskiold-Samsøe har et afsnit med titlen: "Æresrelateret social kontrol som barriere for beskæftigelse". Her knyttes omsorg for ældre, lav grad af kvinders beskæftigelse og kontrol af kvinder sammen. Som en form for belæg henviser de til en konsulentrapport lavet af Als Research i københavnske jobcentre (2020). Rapporten viser, at hver tredje medarbejder på disse jobcentre har mødt kvinder, der gav udtryk at have følt et pres fra eksempelvis familien for ikke at komme i arbejde. Dermed har to ud af tre medarbejdere altså *ikke* mødt kvinder, der gav udtryk for dette. Det stemmer ganske godt overens med survey-studier, som viser, at etniske minoriteters normer i forhold til kvinders beskæftigelse med tiden i betragtelig grad tilpasser sig det samfund, de bor og indgår i (Röder og Mühlau 2014; Glas 2023).

Ser man på antagelsen om mænds direkte begrænsninger af kvinders adgang til job, viser et hollandsk survey-studie med indvandrere fra blandt andet Marokko og Tyrkiet endvidere, at partnerens holdninger godt nok har betydning for kvinders beskæftigelse, men at effekten er begrænset og af klart mindre betydning end for eksempel kvindernes individuelle karakteristika og antallet af børn i husholdningen. Også kvindernes egne holdninger til beskæftigelse har større betydning end deres partners holdninger (Khoudja og Fleischmann 2017). Forskerne kan ikke afgøre, om den (om end begrænsede) indflydelse, som negativt indstillede ægtemænd har på hustruers beskæftigelsesgrad, skyldes direkte forbud eller snarere skyldes, at en traditionel kønsarbejdsdeling i hjemmet gør det svært for kvinder at tage arbejde (Khoudja og Fleischmann 2018).

På linje med ovenstående, viser et andet survey-studie af nyankomne, primært muslimske flygtninge i Tyskland, at ægtemænds indstilling til hustruers arbejde har meget begrænset betydning. Forskerne konkluderer således, at "... *refugee women's and their partners' traditional gender-role values are hardly a barrier to refugee women's social integration*" (Hartmann og Steinmann 2021: 709). Hvis man ikke alene anvender en dansk konsulentrapport, men indtager international forskning, så er det altså kun en lille del af indvandrerkvinders lavere beskæftigelsesgrad, som kan forklares med ægtefællers direkte begrænsninger. Når det er sagt, så er vi naturligvis fuldt bevidste om, at nogle etniske minoritetskvinder lever med vold og kontrol i hjemmet. Det er et emne, som blandt andre Anika Liversage selv forsker i (se eksempelvis Liversage 2022a, 2022b, 2022c).

Mest påfaldende er dog, at Sørensen og Danneskiold-Samsøe overser den helt centrale pointe, at de kvinder (og enkelte mænd), der bliver selvudpegede hjælpere, jo netop er i beskæftigelse. De er *ikke* uden for arbejdsmarkedet, men ansat i den kommunale hjemmepleje x antal timer om ugen til at udføre pleje- og omsorgsopgaver for deres ældre familiemedlem. Set i det lys kan

de styrings- og reguleringsmekanismer inden for familien, som Sørensen og Danneskiold-Samsøe kalder "æresrelateret social kontrol", i hvert fald ikke være en barriere for beskæftigelse (måske nærmere det modsatte!).

Hvad sker der i mødet mellem kommunal visitator og selvudpeget hjælper?

Sørensen og Danneskiold-Samsøe er kritiske over måden, vi analyserer og forstår mødet mellem visitatoren og den enkelte selvudpegede hjælper på. Det kræver lidt forhistorie:

Hvis vi ser på det reelle antal borgere, der benytter § 94-ordningen, er den på landsplan og i de enkelte kommuner en meget lille ordening. Ordningen er derfor også en meget lille del af visitatorernes portefølje (Rytter et al. 2021: 71). Tal fra den telefoniske survey blandt de 33 kommuner landet over med flest etniske minoritetsældre over 65 år, som vi udførte i begyndelsen af projektet (ibid.: 31-32), viser, at halvdelen af disse kommuner har under 10 etniske minoritetsældre med en § 94-ordning, og disse få borgere vil ofte være fordelt på forskellige visitatorer. Mange af de visitatorer, som deltog på vores workshops eller i interviews, har derfor kun været i berøring med en § 94-ordning i relativt få etniske minoritetsfamilier. Dette gælder også for visitatorerne i vores to samarbejdskommuner Ishøj og Aarhus – på trods af, at Aarhus på det tidspunkt havde cirka 80 etniske minoritetsældre på ordningen. Som vi skriver i bogen, gav visitatorerne enstemmigt udtryk for, at de satte pris på at mødes med kolleger i andre kommuner og drøfte den komplekse ordening (ibid.: 30). Visitatorerne savnede viden om forståelser af og praksis for ældreomsorg i disse familier.

Der er derfor misvisende, når Sørensen og Danneskiold-Samsøe adskillige gange bruger betegnelsen "erfaringsbaseret kritik" om visitatorernes til tider forbeholdne eller direkte kritiske reaktion på, at en yngre, men voksen kvinde – ofte i 20'erne eller 30'erne med egen familie – ønsker at blive ansat som selvudpeget hjælper for en forælder eller svigerforælder. Visitatorerne har erfaring med at foretage et fagligt, professionelt skøn, hvad angår ældre borgeres funktionsniveau og behov for hjælp, men de er *ikke* uddannet eller har erfaring med socialfaglige problemstillinger – herunder køns- og generationsdynamik specifikt i muslimske minoritetsfamilier.

For størstedelen af familierne gælder endvidere, at de heller ikke tidligere har været i kontakt med ældreplejen (ibid.: 80), hvorfor visitatorerne ikke på forhånd har kendskab til de ældre og deres pårørende. Visitatorernes (ofte eneste) besøg i en familie vil derfor være rammesat af deres sundhedsfaglige viden og erfaring og de rammer og beføjelser, de har som myndighedspersoner. Visitatorernes eventuelle bekymringer for yngre kvinder, som ønsker at blive selvudpegede hjælpere, trækker derfor på en anden (ofte ikke-pro-

fessionel) viden og erfaring fra den bredere offentlige debat. Og det er her, bestemte forestillinger om etniske minoriteter og muslimske familier i nogle tilfælde kommer til at overdøve kvindernes egne udsagn og ønsker. Visitorernes bekymringerne er uden tvivl oprigtige, men kan betyde, at de skærer alle familier over en kam og grundlæggende betvivler, at omsorgsarbejde over for ældre familiemedlemmer kan være en kvindes frivillige tilvalg, som hun selv anser som meningsfuldt, tilfredsstillende og måske endda et privilegium (ibid.: 155; se også Sparre 2021). I Sørensen og Danneskiold-Samsøes gengivelse forsvinder imidlertid alle de variationer mellem sagerne og dynamikken i det professionelle møde mellem (ofte midaldrende kvindelige) visitatorer og de (ofte yngre kvindelige) selvudpegede hjælpere med muslimsk minoritetsbaggrund, som vi præsenterer i bogen (Rytter et al. 2021: 152-164). Det er en skam.

Flere kapitler viser og analyserer visitorernes rolle og arbejdsfelt – særligt kapitel 10 viser den asymmetri, der er indlejret i ordningen. Hvis ikke reglerne for ordningen overholdes, kan visitorerne slå det hen med henvisning til deres mange sager og store arbejdspress, mens de selvudpegede hjælpere risikerer at blive udpeget som sociale bedragere, idet de får løn for opgaver, som de ikke udfører korrekt eller måske til tider får andre til at udføre. Dette er et element i den sårbarhed, som selvudpegede hjælpere arbejder under.

Anvendt humaniora: Forskning, der skaber forandring

Vi slutter, hvor vi begyndte, med Sørensen og Danneskiold-Samsøes anklage om, at vi er analytisk kritiske over for de kommunale visitatorer, men ukritiske over for brugerne af § 94-ordningen – og at vi skulle beskytte sidstnævnte, fordi de repræsenterer etniske og muslimske minoriteter. Anklagen skyder forbi målet. Vi har konsekvent forsøgt at tage højde for de respektive aktørers forskellige ideer, relationer og forestillinger om hinanden. Vi præsenterer udvidede cases og udtalelser fra de selvudpegede hjælpere og ældre borgere, der bruger § 94, ligesom vi gengiver visitorernes udtalelser, perspektiver og refleksioner om § 94-ordningen og deres professionelle skøn i hverdagen.

En grundsten i etnografisk metode er at udvise respekt for de aktører, der indgår i et givent studie, og efter bedste evne forstå og analysere deres perspektiver, liv og verden. Men kulturrelativisme er ikke normrelativisme. AISHA-projektet har fra begyndelsen været drevet af en ambition om at tilvejebringe ny viden om § 94-ordningen i etniske minoritetsfamilier og på den baggrund give konkrete forslag til forbedringer af ordningen til gavn for *alle* parter. Det er også derfor, at bogen noget utraditionelt munder ud i et slutkapitel, der blandt andet præsenterer ti konkrete anbefalinger, som kommuner kan anvende for at styrke ordningen og dermed sikre bedst mulige arbejds-

vilkår for de selvudpegede hjælpere og den bedst mulige omsorg og pleje for sårbare ældre borgere, der er visiteret til hjælp (se også Sparre et al. 2021).

Afslutningsvist skal nævnes, at der har været stor efterspørgsel på viden fra projektet. I projektets sidste fase har vi således præsenteret fund og indsigter for forskellige danske kommuner, Region Midtjylland, KL, FOA, Ældresagen, Fagligt Forum for Pårørende, Københavns Professionshøjskole, netværket Migration, Etnicitet og Sundhed på KU, Ældrerådet i Københavns Kommune, Kvindehuset i Aarhus, Netværket for Kulturinitiativers Sundhedsfremme og ved en debat i netmediet Altinget i foråret 2022.

Og projektet har allerede haft forskellige effekter. Aarhus kommune er for eksempel i gang med at implementere vores ide om at ansætte en fast vikar til kommunens selvudpegede hjælpere, så de får mulighed for at have sygedage og afholde ferie ligesom alle andre på det danske arbejdsmarked (Abildtrup 2023). Og i fagforbundet FOA har man iværksat en undersøgelse hvor man ser på, hvordan kommunerne i dag konkret håndterer forhold som arbejdstidsbestemte ydelser, opsigelsesvarsel og sammenhæng mellem uddannelse og løn ved ansættelse som selvudpeget hjælper.

Ordningen med selvudpegede hjælpere løser ikke fremtidens udfordringer med stadigt flere ældre – men den vil givet være en *del* af løsningen. Ordningen er endvidere helt i tråd med aktuelle politiske ambitioner om i stigende grad at overlade omsorg og pleje af ældre til familie, pårørende og civilsamfund, og det vil naturligvis også gælde for familier med indvandrere og flygtningebaggrund.

Tak til redaktørerne af temanummeret om “Omsorg” for at give os mulighed for at skrive denne replik. Vi opfordrer alle til at læse bogen og blive klogere på både køns- og generationsdynamikker i muslimske indvandrere og flygtningefamilier og på organiseringen af pleje og omsorg i spændet mellem personlige præferencer, familieforhold og kommunale tilbud.

Litteratur

- Abildtrup, U. (2023). “Stor stigning i selvudpegede hjælpere”. Kommunal Sundhed, 28. februar, 2023. <https://kommunalsundhed.dk/stor-stigning-i-selvudpegede-hjaelpere/>
- Als Research (2020). *Social kontrol som barriere for etniske minoritetskvindens beskæftigelse i Københavns Kommune*. København: Als Research.
- Carsten, J. (2004). *After Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carsten, J. (red.) (2000). *Cultures of Relatedness. New Approaches to the Study of Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glas, S. (2023). “How religiosity and acculturation over time shape muslims’ public-sphere equality, family role divisions, and sexual liberalization values differently”, *Social Forces*, vol. 101(3): 1199-1229. doi.org/10.1093/sf/soac004
- Hartmann, J. og Steinmann, J. P. (2021). “Do gender-role values matter? Explaining new refugee women’s social contact in Germany”, *International Migration Review*, vol. 55(3): 688-717. doi: 10.1177/0197918320968481.

- Ismail, Abir M. (2022). *No One Cares Like Family. elderly Care and Religion in Arab Muslim Families in Denmark*. Upubliceret ph.d.-afhandling. Aarhus Universitet
- Jackson, M. (2007). *Excursions*. Durham: Duke University Press.
- Khoudja, Y. og Fleischmann, F. (2017). "Labor force participation of immigrant women in the Netherlands: Do traditional partners hold them back?", *International Migration Review*, vol. 51(2): 506-541. doi: 10.1111/imre.12228.
- Khoudja, Y. og Fleischmann, F. (2018). "Gender ideology and women's labor market transitions within couples in the Netherlands", *Journal of Marriage and Family*, vol. 80(5): 1087-1106. doi: 10.1111/jomf.12510.
- Liversage, A. (2009). "Life below a 'language threshold'? Stories of Turkish marriage migrant women in Denmark". *European Journal of Women's Studies*, vol. 16(3): 229-248. DOI:10.1177/1350506809105307
- Liversage, A. (2022a). "Abducting children abroad: Gender, power, and transnational mobility in immigrant family conflicts", *Violence Against Women*, vol. 28(5): 1139-1157. doi: 10.1177/1077801221999431.
- Liversage, A. (2022b). "Experiencing "nikah Captivity" in the West: Gendered conflicts over ending Muslim marriages", *Journal of Muslims in Europe*, vol. 11(1): 215-239.
- Liversage, A. (2022c). "Having the lower hand—Investigating interaction in the life course narratives of immigrant women exposed to partner abuse", *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 37(15-16): 13203–13225. doi: 10.1177/08862605211005137.
- Liversage, A. og M. Rytter (2022). "De nye gamle. Karakteristika ved den voksende gruppe etniske minoritetsældre", *Tidsskriftet Gerontologi*, vol. 38(1): 20-28. <https://danskgerontologi.dk/wp-content/uploads/2022/06/202215.pdf>
- Liversage, A. og V. Jakobsen (2010). "Sharing space – gendered patterns of extended household living among young Turkish marriage migrants in Denmark". *Journal of Comparative Family Studies*, vol. 41(5): 693-715. doi.org/10.3138/jcfs.41.5.693
- Liversage, A. og V. Jakobsen (2016). *Ældre fra Tyrkiet – Hverdagsliv og vilkår*. Roskilde: Samfundslitteratur.
- Mogensen, H.O. og K.F. Olwig (red.) (2013). *Familie og slægtskab - Antropologiske perspektiver*. Roskilde: Samfundslitteratur.
- Morgan, D. (2011). *Rethinking family practices*: Springer: Palgrave Macmillan.
- Röder, A. og Mühlau, P. (2014). "Are they acculturating? Europe's immigrants and gender egalitarianism", *Social Forces*, vol. 92(3): 899-928. doi: 10.1093/sf/sot126.
- Rytter, M. (2003). *Lige gift. En antropologisk undersøgelse af arrangerede ægteskaber blandt pakistane i Danmark*. Upubliceret kandidatspeciale, Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Rytter, M. (2013). *Family Upheaval: Generation, Mobility and Relatedness among Pakistani Migrants in Denmark*. Oxford and New York: Berghahn Books.
- Rytter, M. (2016). "By the beard of the Prophet: imitation, reflection and world transformation among Sufis in Denmark", *Ethnography*, vol. 17(2): 229-249. doi.org/10.1177/146613811663200
- Rytter, Mikkel (2023). "At the borders of the coronaTION: *samfundssind*, Muslim immigrants and suspicious solidarity in Denmark", *Ethnic and Racial Studies*, vol 46(12): 2791-2812.

- Rytter, M., S.L. Sparre, A. Ismail og A. Liversage (2021). *Minoritetsældre og selvudpegede hjælpere. Kommunal velfærd og omsorg i forandring*. Antropologiske Studier nr. 8. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag
- Sahlins, M. (2013). *What Kinship Is – And Is Not*. Chicago and London: Chicago University Press.
- Sparre, S.L., M. Rytter, A.M. Ismail og A. Liversage (2021). *Etniske minoritetsældre og selvudpegede hjælpere: Praxis og anbefalinger*. København: VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecentre for Velfærd.
- Sparre, S.L. (2021). "Gendered care, empathy and un/doing difference in the Danish welfare state: Care managers approaching female caregivers of aging immigrants", *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, vol. 29(4): 248-260. doi.org/10.1080/08038740.2021.1978541
- Wadel, C. (1990). *Feltarbeid i egen kultur. En innføring i kvalitativt orienteret samfunnsforskning*. Oslo: Oslo Universitetsforlag.

